

V. Den latinske Kirke-Ordinants.

Ved at følge Udkastets Omarbeidelse til de sidste Stadier have vi allerede mange Gange nævnt den latinske Kirke-Ordinants og paaviist mange Puncter af dens Indhold; men vi have hidtil ogsaa kun betragtet den i dens Forhold til Udkastet og forsaavidtsom den gjentog, om-dannede eller udvidede Udkastets Indhold. Den er imidlertid ikke alene en ny Bearbeidelse af dette, men tillige forsaavidt et nyt Lovgivningsværk, som den tillige fører den kirkelige Lovgivning ud over Udkastets Grændser ved en Række af nye Artikler, som slutte sig til det første Arbeide, og den danner saaledes den første fuldstændige Kirke-Ordinants. Som saadan skulle vi her omhandle den og derved tillige oplyse, hvad der kan siges om den Maade, hvorpaa det store Lovgivningsværk blev behandlet i dets sidste Tidsafsnit og afsluttet.

I Kjøbenhavn og udentvivl efter Bugenhagens Ankomst er den oprindelige Kirke-Ordinants blevet forøget med de otte Stykker, som uden at være indordnede i det første Udkasts systematiske Deling i 6 Capitler, hænge som løse Tillægsartikler ved det første i sig afsluttede Værk. Den første af disse handler om Kjøbstedkirkernes Pligt at holde Kirkens og Skolens Embedsmænd med fri Bolig, og det er ret mærkeligt at see, hvorledes en motiverende og discuterende Tone allerede i denne træder frem i den skarpeste Modsætning til det oprindelige Udkasts korte og bydende Form. Forfatteren af dette Stykke beviser saaledes, at det jo vilde være urimeligt at paabyde Kjøbstedpræster at forsyne sig selv med Bolig, blandt Andet, fordi de kunde afskediges, og at Stiftsbyernes Kirker ogsaa billigen bør bygge for Biskopperne, fordi de kunde have saamegen Fordeel af deres Nærværelse. Det er, som om det var en Indstilling til Kongen, som, efterat han havde bifaldet den, var blevet indsat i Lovbogen; og Indstillingen turde røbe mindre Bekjendtskab til Forholdene, naar den

ikke vidste at paavise anden Udvei til Bisperesidentser end Kirkernes (ei store) Evne: inden Herredagen 1539 havde der tilbuddt sig andre Midler, og derfor blev ogsaa denne Deel af Artiklen forandret i »den rette Ordinants 1539«.

Den anden Artikel er »om Norge«: et mærkeligt Stykke i en Kirke-Ordinants, der bærer Titel af *Ordinatio ecclesiastica regnorum Daniæ et Norvegiæ et Ducatum etc.* Det er en Løfteparagraph, at Kongen snart vil sende Biskopper til dette endnu catholske Rige, og, naar han selv kan komme derop, ved deres Raad anordne og stadfæste, hvad der ikke kan holdes efter denne Ordinants, da mange Ting der kræve en anden Ordning. Løftet blev ikke fuldstændig indfriet før i Christian den Fjerdes Tid ved den norske Kirke-Ordinants 1607.

Det tredje Stykke er et Supplement til Capitlet om Præsternes Underholdning, nemlig det kongelige Tilsagn, at Kongen vil pensionere udtjente Mænd i Kirkens og Skolens Tjeneste med Præbender (*Canonicater*), hvorsomhelst de bleve ledige i Riget.

Det fjerde, femte og sjette Stykke handle om Kanniker, om Klostermænd, som have selv at leve af (5: Klostre med Jordegods) og om Nonner — de tre Levninger af Catholicismen, som idetmindste for en Tid maatte blive staaende, men dog maatte reformeres saameget, som den nye Tingenes Orden krævede. Om Kanniker havde kun i Forbigaaende været talt i Kirke-Ordinantsen selv, forsaavidtsom de dem tilhørende Sognekirker maatte indbefattes under de almindelige Forskrifter for Gudstjeneste og Forfatning¹⁾; men her er det Kannikernes eget Samfund der er Gjenstand for Lovgivningen, ligesom deres christelige Belærelse og nyttige Studier er Maalet for den. At de skulde holde en lærd Læsemester (som det bemærkes, at de altid havde burdet) og rette sig efter Bugenhagens Anordning for Kanniker, som Kongen vilde lade

¹⁾ Udkastet S. 64 og 104.

vedhefte Kirke-Ordinantsen, er Hovedindholdet, og den Tanke var endnu ikke opgaaet for Lovgiverne, at bruge dem til at danne en kirkelig Domstol. Men disse geistlige Præbenders Bevaring til Gavn for videnskabelige Formaal var dog sikkert allerede ved disse Bestemmelser, medens Recessen 1536 havde ladet det uafgjort, hvad der skulde skee med dem¹⁾. Om Munkene og Nonnerne gives samme Tilhold, og iøvrigt stadfæstes den Frihed, som allerede den samme Reces havde givet dem til at gaae ud eller blive, dog med en kjendelig Tendents til at tilskynde Munkene til at vælge det Første, da der tilbydes dem Reisepenge: »man kan jo lettere med en god rund Almissee lade gaae en Munk, som ikke blive vil, end føde ham alle sine Dage i Klosteret«. Med Jomfruklostre turde der have været eller dannet sig nogen mere Sympathie; vel er den ikke synlig i det, der staaer i den latinske Ordinants, men de haarde Ord, hvormed den bryder Staven over dette Klosterliv²⁾, ere udstrøgne i den endelige Ordinants, og der er endog tilføiet, hvorledes Orden og Klosterbygningens Vedligeholdelse fremtidig skulde paasees af Biskop og Lehnsmænd³⁾, og en Forordning af 1 Aug. 1545 indskjærpede Kirkeordinantsens Bestemmelse i denne Henseende⁴⁾. Den jydsk Adel begjærte endnu 1552, at to Jomfruklostre i Jylland maatte bevares, til deres ugifte Døttre⁵⁾, og det er bekjendt, at Mariager og Maribo Kloster bleve staaende til 1584 og 1624.

Det sidste Anhang er Superintendenternes Eed og Rituallet for Bispevielse. Eden er conform med

¹⁾ Rosenvinge, Gl. danske Love IV, 165.

²⁾ Bene scimus, illud otium et delicias, plus quam carnalem libertatem et securitatem, quæ cultus Dei male vocatur, non esse Dei institutum. Fol. 60.

³⁾ Udg. 1542 Bl. 80 og Udg. 1640 Bl. 96.

⁴⁾ D. Mag. 1, 191.

⁵⁾ Krag Chr. 3. Suppl. S. 110 (ikke 1562, som det hedder i Pont. Ann. 3, 383).

Præsteeden; omfatter baade Troskab mod Kongen og det hele religiøs-kirkelige Embede efter den skrevne Ordinants's Indhold. Rituallet er med nogle Forandringer og Udvidelser (f. Ex. Brug af Røklin og Alterkaabe, Stykker af Ordinantsen) temmelig lig Præsteordinationen; dog er her een Bøn mere optaget (som ogsaa findes i den hamborgske Ordinants¹⁾), som netop er den, der nu stedse bruges ved Præsteordinationen næst efter Fadervor; om Bugenhagen er Forfatter til denne skjønne Bøn, veed jeg ikke.

Hermed ender den latinske Ordinants, uden Slutning. Men umiddelbart følger nu Bugenhagens »pia et vere catholica ordinatio pro Canonicis et Monasteriis«, hvilken Kongen »bifalder, antager og vil have efterlevet«. Den var forfattet 1535 for den pommerske Reformation; nu blev den alene forandret forsaaavidt, at der blev sat »Dansk«, overalt, hvor Modersmaalets Brug omtales. Den er, som Originaludgaven, udstyret med Noder for Consecrationen, og Hensigten har mulig været — hvad der udtrykkelig udtales i den pommerske Ordinants²⁾ — at man skulde rette sig efter disse Noder i alle Kirker³⁾. Til de sidste Ord af denne specielle Ritualbog er der igjen føiet en Artikel, nemlig det kongelige Svar paa det Andragende, som Udkastets Forfattere havde gjort om Oprettelsen af et »høitideligt, skjønt, almindeligt Collegium« eller Universitet⁴⁾, saa nøiagtig affattet med de samme Ord, at det er øiensynligt, at vi her have en Gjentakelse af det første latinske Udkast. Kongen tilsiger et saadant, »hanc etiam statim erigemus et seorsim confirmabimus, in nomine Jesu Christi, Amen«.

Og her følger nu, ogsaa uden al videre Forbindelse:

¹⁾ Richter 1, 129.

²⁾ Richter 1, 258.

³⁾ Dette blev paabudt af Palladius i Synodale 1554 (Heiberg a. St. 175).

⁴⁾ Udkastet S. 115.

Subscribentes huic ordinationi. Ego Andreas Schougaard etc. — alle de 35 Mænds Navne, hvorom ovenfor er handlet.

Den kongelige Stadfæstelse indeholdes i det Kongebrev, der staaer som Fortale, og hvori Kongen, efterat have gjort Rede for sin Fremgangsmaade, i et theologisk polemisk Vidnesbyrd skjelner imellem de to Bestanddele af denne Lov, Guds Ordinants og Kongens Ordinants, og byder alle Undersaatter, af hvad Stand de ere, at annamme og efterleve den, samt Lehnsmænd og Superintendenter, som her første Gang nævnes som historisk eksisterende, at udføre den: »datum Hafniæ, in castro nostro, anno Dom. MDXXXVII secunda Septembris, qua die publice ordinati sunt dioecesium Superintendentes«. Bogen blev efter Kongens Befaling strax givet i Trykken og udkom under Bugenhagens Tilsyn¹⁾ den 13 Dec. 1537. Paa samme Tid blev den oversat paa Dansk, nøiagtig efter Latinen, formeentlig af Peder Palladius, men Oversættelsen blev dog ikke trykt før 1539.

Saaledes fuldbragtes denne kirkelige Lovgivning: det er klart, at Kongen ansaae den for endelig afsluttet, eftersom han i Fortalen paaberaaber sig Rigsraadets Samtykke og ubetinget paabyder Alle at adlyde og udføre dens Bud; og det er ligeledes klart, at Bugenhagen ansaae den for afsluttet, thi han skrev i den samme Vinter til Wittenberg, at »Ordinantsen for hele Danmarks Rige kort efter hans Ankomst lykkelig var blevet istandbragt, antaget og stadfæstet af Kongen, Adelen og hele Riget«²⁾. Alligevel maatte den endnu gennemgaae een Prøve og modtage nogle Forandringer, inden den naaede sin endelige Skikkelse. Men den latinske Ordinants's Udstedelse betegner dog et saa afgjørende Punct i denne Sags Gang, at vi nødvendig maae standse derved i en Undersøgelse, der nærmest har til Formaal at opklare Værkets egen indre

¹⁾ Hans Brev til Kongen af 21 Nov. i Schumachers a. Skr. S. 7.

²⁾ Brevet i Poulsens Biblioth. Aarh. p. 50—52, dateret 4 Febr. 1538.

Historie; thi fra de arbejdende Forfatteres Side var Værket afsluttet i den latinske Ordinants.

Hvilke vare disse Forfattere? hvor og naar og hvorledes have de bragt Værket saaledes til Ende? disse Spørgsmaal indstille sig atter, og om endog indre Kjendetegn ikke kunne række til for at besvare dem i deres hele Omfang, maa dog den nærmere Undersøgelse af deres Værk, i Forbindelse med de faa Vink, som udenfra komme til, idetmindste kunne foranledige til Formodninger om Sagens Gang.

Gaae vi-da ud fra, at det oprindelige latinske Udkast blev sendt til Wittenberg i den Skikkelse, hvori Kongen modtog det af Forfatterens Haand, i Marts og April Maaned 1537, maae vi vel ogsaa formode, at det kom uforandret tilbage og med en almindelig Billigelse; thi det stemmede ikke med Luthers Tænkemaade at lægge Vægt paa Enkelt-heder i Ceremonier og Kirkeforfatning, naar Aanden var evangelisk. Saaledes havde han i Forening med de andre Theologer i Aaret 1532 erklæret sig over Udkastet til den nürnbergske Ordinants, »at de havde læst den og, saavidt for Tiden muligt, overveiet den og befundet, at den in summa ikke var uovereensstemmende med Guds Ord (dem göttlichen Worte nicht ungemäss) og stemmede med deres Visitatsordning, hvorfor de lode sig den vel gefalde«, medens de med Hensyn til et Par Poster, hvorom der ogsaa var forelagt Spørgsmaal og Dissens, udtalte sig i en vedlagt Betænkning, hvori de blandt Andet anbefalede at overdrage een Mand at gjennemarbeide det Hele¹⁾. Omtrent saaledes kan ogsaa Svaret til Kong Christian den Tredie have lydt; paa det Enkelte kunde de saameget mindre have Leilighed til at gaae ind, som Luther dengang endnu var

¹⁾ Luthers Briefe v. de Wette 4, 388. Det ene Punct var om Ban, og de raadede til at lade det beroe ved Afviisning i lønligt Skriftemaal, at Sacramentet privatim forbydes En — aldeles som den sidste Bearbejdelse af vort Udkast ogsaa blev modificeret.

syg eller dog svag efter den Sygdom, han paadrog sig i Schmalkalden, og der tillige indløb nye Anmodninger om Bugenhagens Sendelse til Danmark. Medens Kirke-Ordinantsen var i Wittenberg, skrev nemlig Kongen om at faae Bugenhagen¹⁾, og da han udtrykkelig udtalte som sit Ønske, at han skulde »videre oprette og bringe for Lyset (an Tag geben) det, som hans egne Lærde havde opsat«, saa var Bugenhagens Sendelse det fuldstændigste Raad, Wittenbergerne kunde give, og Luther selv tog sin store Deel i at give det, eftersom han gjorde Bugenhagens Reise mulig ved at overtage hans Præsteembede i hans Fraværelse²⁾. Christian den Tredie havde, idetmindste dengang, ikke store Tanker om de aandelige Kræfter, som forefandtes i hans nye Kongerige; han skrev til Churfyrsten, at det var nødvendigt for ham og for Sagen selv, at saadan Ordning ikke ved slette (o: almindelige?) men ved fortrinlige, erfarne, anseete Personer blev videre oprettet og ført ud i Verden³⁾, ligesom han 4 Aar senere, da han i 3 Aar søgte rundt om i Tydskland efter en Hofpræst, skrev til Bugenhagen: »I veed, hvad for Folk vi have i disse vore Lande«⁴⁾. Desto høiere agtede han Bugenhagen, og man kan ikke tvivle om, at han lagde den hele Sag i hans vistnok ogsaa ualmindelig øvede og kraftfulde

¹⁾ Brevet til Churfyrsten i Schumachers Saml. 1 D. S. 218; men derimod haves ingen Breve til Bugenhagen selv, skjønt der mulig dog er vexlet flere, da Kongen allerede nu sendte sin Secretair forat hente Bugenhagen med Kone og Børn.

²⁾ I vort Ubekjendskab med Wittenbergernes Svar vide vi rigtignok ikke, om de maaskee selv just havde anbefalet Kongen at erhverve Bugenhagen til at bearbejde Udkastet; men dels synes Kongens Brev at være skrevet før Luthers Svar, dels tillader Tiden det vanskeligt, thi et Brev til Sachsen behøvede dengang tre Uger til at tilbagelægge Veien endog fra Gottorp (f. Ex. 1542 i Schumachers a. Skr. S. 221 og flere Steder).

³⁾ Smst. 1 D. S. 219.

⁴⁾ Brev af 13 Marts 1541 i Geheime-Archivets Aarsberetninger 1 Bd. S. 217.

Haand, saasnart han, følgende et høiere Kald, kom til Danmark ¹⁾.

Om der nu før Bugenhagens Ankomst blev gjort Noget ved Udkastet, vides ikke, og kan saameget mindre siges, som det ikke engang er bekjendt, om Udkastet kom tilbage før Bugenhagens Ankomst, d. 5 Juli. Hvem der skulde have arbeidet paa det, er heller ikke let at see: Peder Palladius kom formodentlig med Bugenhagen ²⁾, i ethvert Tilfælde ikke mange Dage før, da han var i Wittenberg den 6 Juni. Kongen, som kom til Kjøbenhavn en Maaned tidligere end Bugenhagen, havde kun en aldeles ubekjendt Hofpræst, Hr. Henrich, med sig ³⁾. Men det var vel ikke umuligt, at de danske Reformatorer i Kjøbenhavn kunde have tænkt paa det fælleds Arbeide, og medens Latinen var i Udlandet, have forsøgt at forbedre det danske Udkast, som de havde hjembragt fra Haderslev eller Odense. Tausen og Sadolin vare idetmindste i Kjøbenhavn, og dersom man tør forudsætte, at de først efter Udkastets Udarbeidelse ere blevne bekjendte med Bugenhagens pommerske Ordinants (der ikke spores i Udkastet, men derimod i saamange af Tillægene og Rettelserne i det danske Manuskript) kunde man antage, at de havde foretaget sig en Revision paa egen Haand. Vi føres til en saadan Forestilling, naar vi see endeel Forandringer i Manuskriptet, som baade ere af et saa hjemligt Præg, at de vanskelig

¹⁾ Man seer af Churfyrstens Svar, at denne vilde holde Bugenhagen Veien aaben for et Afslag; thi han ytrer, at Bugenhagen vel kunde finde Betænkkelighed i sin Alder, og at han i den senere Tid var blevet tunghør og svagelig, og han meddeelte Bugenhagen dette sit Brev (Müller Ent. Staatsc. 4 Er. S. 342). Alligevel satte Bugenhagen alle Betænkkeligheder tilside og kom.

²⁾ Münster Symb. ad Bugenhagii in Dan. comm. pag. 21.

³⁾ Han døde 1540, som det sees af Kongens Brev til de wittenbergske Theologer (Geh. Arch. Aarsberetn. a. St. S. 215); at han var i Kongens Følge i Sommeren 1537, sees af Registranten, hvor der tillægges ham Fetallie af Hr. Claus i Roskilde, 1 Oxe, 4 Faar, 4 Sviin, 1 Fdg. Smør, 2 Pd. Meel (D. Mag. 3 R. 6, 155).

kunde hidrøre fra den fremmede Reformatør, og derhos tildeels bleve forkastede af ham; man kan vanskelig tilskrive Palladius disse Stykker og ansee dem for tilsatte under hans Samarbejde med Bugenhagen, thi i saa Fald vare de neppe saaledes komne til at staae i Lovarbeidet, at Kongens Secretair paa noget Stadium af Sagen kunde finde Anledning til at optage dem i sin samlende Redaction, som foreligger i det rettede Manuskript. Saadanne ere Tillægene S. 85 om Sogdenes Annectering »ligesom kongelig Majestæt haver det ordineret udi den Skikkelse, som blev gjort udi Nørre Jylland« (som senere i den latinske Ordinants blev udstrøget); S. 91: om Begravelse: »hvilken som begjærer at ringe, den skal give Kirken til Bygning Penninge, som her til skeet er«; S. 106, om Sognedegnes Pligt at lære Bøndernes Børn Catechismus (efter den pomm. Ord.), hvortil føies: »og ere de ikke skikkelige dertil, da maae de ikke heller være Sognedegne«. S. 110, at Provsterne skulle have Præstekald og oppebære 1 Mark af hver Kirke. S. 111, om Skoleembeders Besættelse (efter den pommerske Ordinants) og endelig alle de Tillæg, hvori den oprindelige Tanke om en Øverste-Superintendent udføres videre (S. 84, 104, 114), som alle forandredes ¹⁾. De Mænd, der gjorde disse Tillæg, kunne have overleveret Kongen en derefter berigtiget Afskrift af det latinske Udkast, og Kongens Secretair kunde have anseet det for tjenligt som Materiale til at danne en dansk Redaction af Loven, da dette blev ham paalagt, og saaledes kunde selv Noget, der dog igjen blev omarbejdet, være kommet ind i hans Forarbejde til Rigsraadets Exemplar, 3: det rettede Haandskrift. At

¹⁾ Mulighidrører ogsaa fra denne Revision flere Smaaforandringer i Psalmer og Prædikethemata og den Bestemmelse, at Messen efter Prædiken, naar der ikke var Altergang, skulde holdes for en Bogstol og ikke for Alteret (S. 67), hvilket Synoden 1540 fandt vigtigt nok til at indskjærpe paany endog med Tilføiende, at hvor man ingen Bogstol havde, skulde Præsten stille sig ved Siden af Alteret (Pont. Ann. 3, 252).

alle disse Tillæg nærmest have Kongeriget for Øie, fortjener endnu at bemærkes: i Kjøbenhavn maatte man nærmest see paa det, og det maatte blive Bugenhagen, der indsatte det Lidet, der kom til for Hertugdømmernes (og Norges) særlige Vedkommende.

Da Bugenhagen kom, blev han, for at bruge hans egne Ord, »kastet ind i Ordinationers Møie og Besvær¹⁾«. Vi behøve just ikke at forstaae disse Ord udelukkende om Kirke-Ordinantsen eller de forskjellige Forslag og Ønsker, som i denne Sag forelaae; thi hans Kald var ligesaa meget at ordne og anordne, hvilket han gjorde i den største Detail, og Ordningsarbeidet laae ham stedse saa nær, at han endog indbragte det i selve Loven, som da han i Ordinantsens Artikel om Kjøbsted-Sogne kald, at de idetmindste skulde have to Geistlige, indskjød som et Exempel, at Malmø Sogn skulde have fire²⁾. Men han selv knytter dog de anførte Ord saa umiddelbart til Kirkelovgivningen, at den væsentlig maa have foresvævet ham, da han nedskrev dem. Om han nu bearbejdede Ordinantsen alene eller i Forening med sin Discipel Palladius, om han drøftede det Enkelte med Hofpræsten, eller Cantsleren eller andre Raadgivere eller med Kongen alene, er fuldkommen ubekjendt; kun Kongens og hans Raadgiveres Deeltagelse er, ligesom i sig utvivlsom, saaledes ogsaa beviislig af Fortalens Ord, at Kongen (paa dette Sagens Stadium) brugte Bugenhagens Raad og Flid tilligemed sine egne Raadgivere (eller Raader) til at fuldbringe Ordinantsen. De indre Grunde lede kun til at tænke paa Kongen som resolverende og Bugenhagen som forespørgende og ned-

¹⁾ Hans Brev til Hjemmet: *hic ego miles, licet canus, nondum tamen veteranus aut emeritus, statim objiciebar laboribus et molestiis ordinationum* (Biblioth. Aarhus. pag. 50).

²⁾ Den lat. Ord. fol. 39 (Udkastet S. 102). Dette skete dog neppe nogensinde: Byen Malmø fik kun een Sognepræst og to Commministri (Gullander og Asping Matrikel over Lunds Stift. Lund 1842. 4to).

skrivende, eller omskrivende, hvor han fandt Forandring nødvendig.

Saafermt den pommerske Ordinants's Benyttelse har fundet Sted før Bugenhagens Ankomst, gaaer en stor Deel af Rettelserne ud af det, der skyldes ham; men det er naturligviis ogsaa muligt, at han selv kan have taget Deel i den fuldstændigere Benyttelse af dette hans seneste Lovarbejde; kun maa man i saa Tilfælde antage, at han har foretaget to Bearbejdelser, een, hvorved Værket omtrent kom i den Tilstand, hvori det rettede danske Udkast viser os det, og en anden hvorved den trykte latinske Ordinants's Redaction blev til. I det rettede danske Haandskrift maae vi i ethvert Tilfælde antage, at der findes Adskilligt, som skyldes Bugenhagen, navnlig tør dette antages om Distributionsformelens Afskaffelse¹⁾, der stred saameget imod hjemlig Skik, at man allerede 1540 tog modsat Beslutning²⁾; om den Frist, der kunde indrømmes dem, som ikke turde nyde Nadveren sub utraque³⁾, om de forbudne Ægteskabsgrader, om Tiggermunkenes Uddrivelse og Helgenbilleder, om Qvinder, som ligge deres Børn ihjel, om Adelens Tiendefrihed⁴⁾ og maaskee nogle mindre Puncter⁵⁾. Det er øiensynligt, at der til adskillige af disse Poster maatte udfordres særlig kongelig Befaling, maaskee endog formelige Love, navnlig til Bestemmelsen om de forbudne Grader, som Forfatterne af Udkastet udtrykkelig havde anbefalet Kongen at afgjøre med Rigsraadet; ligesaa om Tiendepligten, Tiggerklostrene og den vistnok ogsaa af Bugenhagen stærkt attraaede Ophævelse af Reclamationsretten. Kongen kunde saameget lettere afgive saadanne

¹⁾ Udkastet S. 66.

²⁾ Min Liturgiens Hist. S. 272, Lachmann hist. Ord. p. 172 og Bartholin de exhort. ante comm. p. 23 og Krag Chr. 3. 2. D. 244.

³⁾ S. 79 efter den nye Udgave af den sachsiske Visitatsbog. Rich-ter 1, 90.

⁴⁾ S. 81. 85. 94. 102.

⁵⁾ Saasom S. 74. 75. 76. 102. 112. 113.

Resolutioner, som han havde Herredagen samlet i Kjøbenhavn fra Sanct Hans Dag til Slutningen af August, og kjendte man Rigsraadets Forhandlinger nøie nok, vilde man mulig finde adskillige af disse Poster deriblandt. Nogle vare imidlertid afgjorte ved Recessen og Haandfæstningen, navnlig Reclamationsretten, Patronatsretten og Tiendefriheden; den første erkjendes i den nye Artikel om Calende- og Vicarie-Gods's Henlæggelse til Fattigvæsenet, naar der ikke ere (vitterlige) Arvinger dertil efter Kongens beseglede Brev¹⁾; angaaende Tiendepigten er det, som om man læser Kongens umiddelbare Svar i Kirke-Ordinantsens Artikel i Manuskriptet: »efterat Adelen haver bedet om, at de maatte blive fri for Tienden, som de deres Sognepræster og Sjølesørgere ere pligtige, og nu ikke kunne tvinges til at udgive den, saa ville vi paamane dennem, at de dog betænke dennem at være christent Folk« o. s. v. — et Stykke, der er saa tydsk, at man skulde troe, at det var gaaet over i Haandskriftet uden at være først formet i den latinske Skikkelse som det Øvrige (Kongens Secretair kunde have faaet det samtidigt med Bugenhagen). Andre af disse Poster vare endnu aabne Spørgsmaal eller i Kongens egen Magt. Efter Recessen skulde vel alle Klostre bevares, men det kunde ikke falde vanskeligt at faae fri Haand over Tiggerklostrene: Bugenhagen havde i Hamborg slaaet Levningerne af de store Ordener sammen i eet Kloster, og i Pommern havde han foreslaaet, at, »da de vare til ingen Nytte og havde været den christelige Religion meget skadelige og imod, og deres Erhverv at tigge er uchristeligt, skulde man ganske afskaffe dem og kun med Livets Nødtørft forsyne de gamle Munke, som man nu ingensteds kunde bruge, dog at de ikke maatte bespotte Guds Ord og forføre Andre«²⁾. Det samme Forslag blev til Lov i Ordinantsen istedetfor det langt mildere For-

¹⁾ Fol. 50.

²⁾ Pomm. Ordin. Richter 1, 259.

slag i Udkastet, der kun vilde have dem gjort uskadelige; dog beholdt Ordinantsen endnu det Tilsagn, at de som ikke vare duelige til nogen Tjeneste, maatte blive i Klostrene, men det blev ikke længe overholdt; thi kort efterat Ordinantsen var stadfæstet, og mulig inden den var offentliggjort, udfærdigedes Kongebreve til Lehnsmændene, at de skulde forelægge Tiggermunkene en Frist af 3 Uger, om de vilde træde i Kirkens Tjeneste og prædike Evangelium eller rømme Landet¹⁾, og kort efter kunde Bugenhagen skrive, at »Tiggermunkene, som ikke vilde modtage de gode Tilbud, Kongen gjorde dem, men blive ved med deres Oprør, ere udjagede af hele Riget som Oprørske, nogle faa, neppe een og anden af et Kloster, ere blevne, som nu fødes ørkesløse, men uden Kappe«²⁾. Ligeledes fik han udentvivel ogsaa let Kongens Samtykke til Andragendet om Helgenbilleders Bortskaffelse, »thi det er Hver vel vitterligt, at det er intet Andet end klart Afguderi«. Derimod manglede endnu Resolution om adskillige Ting, saasom Superintendenternes Lønning, Præsters Pensionering og den endelige Kirkeforfatning, da disse Ting bleve indførte i det danske haandskrevne Udkast. Maaskee har Kroningen, som Bugenhagen forrettede den 12 August, foranlediget en Standsning i Lovgivningsarbeidet.

Det optoges og afsluttedes i en gennemgribende Revision af det Hele, mange Omdannelser i Kirkeforfatningen og de Tillæg, som ere vedhængte bag efter det ældre Arbeide. Revisionen bestod for største Delen i endeel Bemærkninger, Indskud, Henviisninger til fremtidige Foranstaltninger eller det geistlige Tilsyn, og kunne siges at have givet Lovens rolige og objective Fremstilling Noget af det, der characteriserer en discuterende, berigtigende

¹⁾ D. Mag. 3 R. 6, 188—89.

²⁾ Hans ovenanførte Brev i Bibl. Aarh. p. 50. Graamunkene i Roskilde satte han selv en Prædicant, som de kunde behøve, i Nov. 1537, s. hans Brev i Schumacher a. Skr. S. 8.

og beviisførende Skrivemaade, som naar han i det Bud, at Catechismus skal prædikes for Ungdommen, indskyder: »ja for alle«, eller naar han i Skoleloven, der kun omtaler Skoler med to eller tre Lærere, indskyder: »hermed ville vi ikke, at de bedre Skoler i nogle større Byer med 5 eller 6 Lærere skulle være afskaffede; thi hvad vilde det være for en Ordinants?« Hvor der er Tale om en Biskops omfattende Embede, skriver han: »Hvo er dygtig hertil? at vi skal bruge Pauli Ord«. Et andet Sted, hvor Talen er om deres Løn, som Kongen siges at ville særskilt fastsætte, tilføies, at hvis det befindes ikke at være tilstrækkeligt, »ville vi lægge til, hvad der mangler, paa det at Gud vil være med os og vore Riger, naar vi drage Omsorg for Religion og Fred; Gud unde os det flittigen at gjøre for sin Søns Jesu Christi, vor Herres Skyld, Amen!«, og lidt længere nede i lignende Tankegang: »vi forhaabe, at Gud formedelst sin Miskundhed skal styrke os dertil, Amen!«¹⁾ — Af de Omdannelser, den latinske Ordinants udviser, have vi allerede omtalt de væsentligste, som angaae Kirketugten og Kirkeforfatningen²⁾: man maa troe, at han med Forundring har seet, hvor liden Gjerning der var tillagt Biskopperne, der stode som Conservatores restitutæ religionis — hvad de ogsaa kaldes — saa at sige udenfor det kirkelige Arbeide, og han har derfor lagt an paa at give dem en langt mere indgribende Betydning. Derimod har han udentvivl med Glæde seet den danske Kirkes oeconomiske Vilkaar. Dette er en Post, der umiskjendelig havde megen Vægt i den erfarne Reformators Øine: han havde jo allerede strax efter Religionsforandringen ligesom Luther skrevet til Kong Christian og lagt ham paa Hjerte at bevare Canonicaterne og andre kirkelige Eiendele og Rettig-

¹⁾ Fol. 48. 50. Netop saadanne Udbrud ere meget almindelige i Bugenhagens Breve (f. Ex. Schum. a. St. S. 43. 56).

²⁾ Ovenfor S. 75. 80 fgg.

heder¹⁾, thi de havde af egen sørgelige Erfaring lært at kjende Virkningen af disse store Midlers Adsplittelse. Han forsømmer ikke let nogen Leilighed til at udtale, at det er Kongens Villie, at give Tilskud af sit eget; og han har i denne Henseende givet Ordinantsen mange Tillæg om Biskoppernes Løn, (som han betegner ved at angive, paa hvad Fod de burde kunne leve, og anbefaler med Skriftstederne Matth. 10, 10 og 14 og 1 Tim. 5, 17), om deres og andre Kirketjeneres Enker og Børn, om de Udtjentes Pension, om Biskoppers, Lehnsmænds og Provsters Tilsyn med, at Alle have og faae, hvad de bør; ligeledes har han fuldstændigere opregnet de forskjellige kirkelige Eiendele, som skulle tilfalde Fattigvæsenet, hvilket de danske Forfattere af Udkastet havde kun betegnet i Almindelighed, og i denne Anledning lader han Kongen sige, »at han vel veed Christi Ord: hvad I have gjort mod En af mine Mindste, det have I gjort imod mig«. Men mærkeligt er det derved, at han ikke har taget nærmere Hensyn til Landsbykirkernes Formue end det oprindelige Udkast: den ansaaes allerede for en Statsformue, saa at den første nye Lovbestemmelse derom har faaet Plads i den verdslige Lov, den samtidige københavnske Reces 1537, hvor det paabydes, at Kirkeværgerne aarlig skulle skifte³⁾. Det sidste Tillæg, den latinske Ordinants fik, var udentvivl den endelige Bestemmelse af Superintendenternes Løn; thi efterat den allerede var omtalt og det var sagt, at Kongen vilde derom give dem hver sit beseglede Brev, og tillægge dem mere, om fornødent, opføres strax efter paa samme Side, hvad Kongen da havde tillagt dem: 2 Læster Rug, 4 Læster Malt, 2 Læster Havre, 50 Læs Hø, 20 Læs Halm, 40 Lam og 100 Gylden i Guld, samt den sjællandske Biskop tillige det 4de

¹⁾ Luth. Briefe v. de Wette 5 Bd. S. 33. Clausen Cath. og Prot. S. 267 og Schum. a. Skr. 1, 1 og 2, 260.

²⁾ Fol. 48.

³⁾ Rosenvinge Gl. D. Love 4, S. 183.

theologiske Professorat — en Resolution, der er motiveret og forklaret, som om den var den Indstilling, der var forelagt Kongen. Som en midlertidig Ansættelse havde den ikke heller sin rette Plads i den almindelige Kirkelov, og der skete Forandring deri, allerede før den traadte i Anvendelse¹⁾, ligesom den hele Lønning tilsidst afløstes i Slutningen af Christian den Tredies Regjering og under Frederik den Anden med Anviisning af gammel Kirkeformue, Kongetiender, Jordegods, Kirkehavre o. m.²⁾.

Efter hele Værkets Fuldbringelse maa endelig Kongebrevet af 2 Sept. være forfattet, og baade Forholdene og Tonen i dette mærkelige Actstykke vise hen til Bugenhagen som Forfatter; kun som et enkelt Beviis for denne Paastand, kan henvises til en characteristisk Yttring, der gjenkommer i de selv samme Ord i Bugenhagens Ordinants for Kanniker og Klosterfolk³⁾; men det tilstrækkelige Beviis ligger i samtlige Bugenhagens Skrifter og hans noksom bekjendte Tankegang. Iøvrigt skulle vi betragte dette Kongebrevs Indhold nærmere i et følgende Afsnit.

¹⁾ Ifølge Registranten udgik et Kongebrev 1537 vistnok omtrent samtidigt med Ordinantsen, hvori der istedetfor de 100 Gylden bestemmes hver Superintendent 5 Thremmert Humle eller 10 Gylden, 6 fede Øxne eller 20 Gylden, 12 Sviin eller 8 Gylden, 2 Tønder Smør eller 12 Gylden, 10 Læster Kul eller 4 Gylden, 200 Læs Ved eller 20 Gylden (D. Mag. 3 R. 6, 147). Det synes ogsaa at have varet længe, inden Biskoppernes Lønning ret kom i Orden (B. Mün ter a. Sk. p. 108 og Geh. Arch. Aarsberetn. 2 D. S. 220).

²⁾ See Krag Chr. d. 3. Suppl. 170 og 237. Pont. Ann 3, 376—77 og 399. Zwerg. Sj. Cleres. S. 456.

³⁾ I Kongebrevet: ut pueri vel rusticorum sciant, quæ hactenus non solum rustici, sed etiam Nobiles atque adeo Reges et Principes ignoraverunt: de quo reddent rationem Christo, qui se hactenus Ecclesiæ capita jactaverunt et ventrem et Mammona coluerunt — i Ordinatio pro Canonicis et Monach.: quod vero vulgus nobilium et rusticorum et civium de his nunc nihil plus novit, quam equus et mulus, reddent Episcopi et pastores Ecclesiarum et papistarum reliquæ factiones, tantum suum ventrem et Mammona et dignitates colentes, reddent, inquam, horrende Deo rationem in illo die (den lat. Ord. fol. 90, i Udg. 1640, Bl. 136).

Under saadanne Forhandlinger med Kongen, omgivet af den danske Herredag, var det ganske naturligt, at Lovarbeidet mere og mere blev betragtet som en Lovgivning for Kongeriget Danmark. Vel glemte Bugenhagen, eller hvem Anden der kan have givet Vink i saa Henseende, ikke ganske Hertugdømmerne; thi der kom een særlig Bestemmelse for disse ind i Ordinantsen, nemlig i Skoleloven: »Ligeledes ville vi, at der i vore Fyrstendømmer Holsten og de øvrige paa to beleilige Steder skal oprettes to høiere Drengeskoler med 6 eller 7 Lærere efter den hamburgske Skoles Mønster« ¹⁾. Men dette er ogsaa det Eneste, hvori der er taget Hensyn til Hertugdømmernes særlige Forhold, hvormeget end adskillige Puncter kunde have givet Anledning dertil, saasom at der i hvert Stift skal være en Superintendent, da Holsten ikke indbefattedes i noget dansk Stift, og Slesvig endnu havde sin gamle catholske Biskop; saa og Bestemmelserne om Naadensaaret, Præstekaldenes Indtægter, om Lehnsmændene o. fl. som stemmede kun lidet med de Forhold, som allerede fandt Sted i Slesvig. Havde disse Ejendommeligheder med Føie havt liden Betydning for Forfatterne af det første Udkast, der fortrinsviis betragtede Lovgivningens Gjenstand fra dens religiøse og reen kirkelige Side, saa fik de unægtelig Betydning i stigende Grad, altsom Lovgivningen under Udarbeidelsen fordybede sig mere og mere i de Gjenstande, der vedrøre de statsborgerlige og communale Forhold i den kirkelige Samfundsorden. Hvorledes Hensynet til Kongeriget fremherskede, viser sig endog i Benævnelsen af Mordersmaalet, der pludselig i den nye Artikel »om Kanniker« hedder Dansk, og ligeledes i det tilhængte Stykke om

¹⁾ Fol. 38. At dette Indskud er af Bugenhagen, turde den besønderlige Betegnelse af Hertugdømmerne lade formode, thi han kaldte (som ovenfor S. 36 Not. 1 bemærket) alle Kongens Lande syd for Kongeaen Holsten.

Bispevielse ¹⁾), ja endog Bugenhagens hele latinske Ordinants for Kanniker og Munke er saa gennemtrængt af Forestillingen om denne Kirke-Ordinantsens nærmeste Bestemmelse, at han i Forskriften for Gudstjenesten i Modersmaalet i denne for Pommern oprindelig skrevne Lov har forandret Benævnelsen af dette til »Dansk«, indført danske liturgiske Formularer og endog etsted skrevet, »at vi ere fødte i den danske Kirke« ²⁾ — og desuagtet gjentager han i det samme Øieblik, at denne Anordning skal være Lov »i disse Kongeriger og Hertugdømmer« ³⁾. — Omsider kom det dog til Bevidsthed, at den Lov, der bar Titel af en almindelig Kirkelov for alle Kongens Riger og Lande, ikke uden Modification kunde finde Anvendelse i Norge (hvorunder Island var indbefattet), og man tilføiede den ovennævnte Artikel om dette Kongerige ⁴⁾. For Slesvigs Vedkommende tænkte man neppe paa nogen Vanskelighed; men naturligviis endnu meget mindre paa at paatvinge Nogen noget andet Sprog end Modersmaalet.

¹⁾ Fol. 61 og 66 (hos Krag pag. 67, 69, 70). Det er ellers mærkeligt nok, at dette just er Tilfældet med Bispevielsesritualet, som uidentivt er blevet til ved de første Biskoppers Ordination, ved hvilken Bugenhagen dog netop maa have brugt det tyske Sprog; men „Dansk“ vil egentlig ikke sige Andet end: ikke Latin, ikke det gamle, fremmede Kirkesprog.

²⁾ Den lat. Ordinants fol. 89, 90, 92—95. (I Udg. 1640 Bl. 135 fgg.)

³⁾ Fol. 83. (Udg. 1640 Bl. 127.)

⁴⁾ See ovenfor S. 94.

(Fortsættes.)